
*Є.П.Петров,
аспірант КНУ імені Тараса Шевченка*

ІСТОРИОГРАФІЧНЕ РОЗУМІННЯ ТЕРМІНУ «МОДУС» У ФІЛОСОФІЇ Б.СПІНОЗИ

Барух Спіноза першим із філософів Нового часу впровадив у філософський обіг термін «модус» і надав йому певного значення. Модуси він розуміє як безліч різноманітних речей і процесів, які існують у світі, як певні стани, залежні від світового субстанційного цілого. Проблема полягає в тому, щоб пояснити, як вони утворюються з єдиної, монолітної субстанції, попри те, що не є тотожними кожній окремій речі.

Щоб розкрити свою концепцію, Б.Спіноза вдається до поняття «нескінченні модуси». Це – допоміжна ланка між атрибутами і модусами, яка має усунути розрив між субстанцією і окремими речами, щодо яких знаємо тільки те, що вони є похідними складниками субстанції. До останніх Спіноза залічає нескінченність вічність і незмінність.

Нескінченні модуси пов'язують субстанцію з окремими речами – або безпосередньо, або через модифікації і комбінації атрибутів, або за допомогою комбінування властивостей модусів. Скажімо, окремий модус для атрибута протяжності є та чи інша конкретна протяжність, фігура, геометричне тіло, а для атрибута мислення – та чи інша окрема думка, ідея в розумі окремої людини.

Кінцеві модуси, на відміну від нескінченних, випадкові в тому сенсі, що вони не самі визначають своє існування. Проте всі модуси без винятку необхідно покладаються до свого буття і визначаються субстанцією. Нескінченні модуси подільні і складаються з частин, на відміну від атрибутів. Купа нескінченних модусів взаємодіє, наслідком чого є поєднання їх в одну систему. Виникає опосередкований нескінченний модус як сукупність всіх нескінченних модусів, всіх атрибутів, а отже – як повна сукупність всіх модусів взагалі. Спіноза називає її нескінченною ідеєю Бога. «Субстанція називається у Спінози *causa sui*, у тому сенсі що вона є першопричина своїх атрибутів, так само як атрибут – причина своїх модусів. Це, однак, не так. Атрибути у Спінози не мисляться причинно-похідними субстанції. Вони не впливають як модуси з божественної

природи, вони складають її» [2, 180].

Складовою частиною вчення Спінози про модуси є вчення про людину. Людина складається з модусу-тіла і модусу-душі. Душа перебуває в залежності від тіла. Так, досконале тіло має і досконалішу душу. Сутність душі розкривається через рух, тобто через власний розвиток.

В цілому, проблема атрибутів і модусів у вченні Спінози набуває характеру відношень між різними рівнями природи – «природи, яка породжує» (*natura naturans*) і «природи породженої» (*natura naturata*). *Natura naturans* – це весь наш світ – субстанція з її атрибутами. Під породжуючою природою мається на увазі субстанція Бога. Бог Спінози є першопричиною, до якої можна звести всі причини подій і явищ світу. *Natura naturata*, тобто весь навколишній світ, розуміється як сукупність всіх модусів у всіх їхніх зв'язках. Ці дві природи становлять єдиний світ, є пов'язаними і взаємозумовленими. Вони різнорідні, але можуть існувати тільки в єдності. «...Світ одиничних речей не розрізнена і хаотична купа предметів і явищ природи, а сукупність модусів, тобто одиничних проявів єдиної і єдиної субстанції» [3, 73].

Якщо, натомість, Дж.Локк надає терміну «модус» зовсім іншого значення. Насамперед це – ідеї, потім одиничні речі (виявляється номіналізм англійської традиції). Ідеї-модуси залежні від ідей-субстанцій, яких також існує багато, оскільки вони є по суті абстрактними поняттями, узагальненнями. Ідеї одиничних речей «модусів» також поділяються, за Локком, на два види: модусів простих, одержуваних складанням однорідних ідей, і модусів змішаних, одержуваних складанням різнорідних ідей. Змішані модуси бувають реальними, умовними, уявними, творчими і фантастичними. Особливо чіткого визначення поняття модусів у Локка не мають і незрозумілим є їх зв'язок з поняттями «сутність» і «атрибут». Складні ідеї субстанцій припускають самостійне існування об'єктів. Тут Локк примикає до Арістотеля – до його поняття першої сутності – субстрату. Якщо є щось як самостійна сутність, то в нього є субстрат. Існують прості субстанції (арістотелевський підхід) – людина, камінь, і збірні – сім'я, народ (складаються з безлічі окремих об'єктів).

Д.Локк розглядає поняття субстанції з гносеологічних позицій: зводить її до набору властивостей, якими володіє якийсь об'єкт, причому цей набір відзначається цілісністю (яблуко, наприклад,

зелене, кругле, кисле).

У Б.Спінози основною властивістю субстанції є її самостійність, що виражається в незалежності від будь-якого зовнішнього об'єкта. Субстанція розуміється як «*causa sui*», тобто причина самої себе. Поза нею нічого не існує. Вона містить у собі все, що існує.

Однією з основних властивостей субстанції є нескінченність. Це означає, що субстанція абсолютна в просторовому і часовому розумінні, і в цьому виявляється її досконалість і всемогутність. Нескінченність виступає як вічність.

Вічність субстанції володіє у Спінози важливим змістом. Це – актуальна нескінченність, вона має в своєму розпорядженні субстанцію не в потоці часу, а над ним. Об'єктам властива не вічність, а тривалість. Коли нескінченність береться в цілому, у неї з'являються нові якості (модуси), яких не було у кінцевих відрізків часу, хоч би якими великими вони були. Ціле нескінченності виходить за межі суми її частин, бо сума їх також нескінченна. Відповідно до цього, Спіноза протиставляє вічність тривалості, а просторову нескінченність – протяжності геометричних фігур. Він ніби виводить субстанцію за межі одиничних відрізків часу і протяжності, за рамки окремих тіл і будь-яких їх кінцевих сукупностей.

Поняття «нескінченність» означало у Б.Спінози незмінність субстанції, через що вона не змінюється і не знищується, а вічно існує. Вічність не змінюється в часі, а є нерухомою, незмінною. Оскільки час є потік, то вічність, а значить, і субстанція, опиняються поза цим потоком. Отже, Спіноза фіксує факт нескінченності і вічності субстанції.

Філософ не лише констатує зв'язок і взаємозалежність окремих предметів, одиничних речей, що виражається в причинності, а й ставить перед собою завдання, виходячи з поняття субстанції, подати цей зв'язок і взаємозалежність одиничних речей і субстанції в систематичній формі. Це й спонукає його до постановки важливого питання про те, яким чином речі почали існувати і в якого роду залежності від першопричини вони перебувають. Отже, субстанція виступає у філософії Спінози як першопричина всіх одиничних речей, всіх предметів навколишнього світу.

Як першопричина, вона, за задумом Спінози, повинна пояснити все різноманіття явищ природи, в тому числі і людини. Тому їй мають бути притаманні деякі основні властивості. Це виражається

в понятті атрибуту, тобто невід'ємної властивості субстанції, без чого вона не може бути представлена. Атрибути виражають сутність субстанції, без них немислиме саме її існування. «Під субстанцією я розумію те, що існує саме в собі і представляється саме через себе. Під атрибутом я розумію те, що розум представляє в субстанції, те, що становить її сутність. Під модусом я розумію стани субстанції (Substantiae affectio), іншими словами, те, що існує в іншому і уявляється через інше» [4, 4].

Загалом позиція Спінози мало чим відрізняється від установок стародавніх філософів, які наполягали на незмінності субстанції в усіх, їй притаманних якостях і властивостях. Але факти переконують нас, що Всесвіт змінюється. Тому, і філософію давніх філософів, і філософію Спінози можна трактувати як метафізичні концепції. Стверджуючи, що субстанція єдина, Спіноза має, на увазі «монізм» – єдність Бога і природи.

Будучи єдиною, субстанція неподільна, нескінченна і нічим не обмежена. «Без Бога ніщо не може ні існувати, ні бути уявленим. Крім Бога не існує і не можна уявити ніякої іншої субстанції. А модуси без субстанції не можуть ні існувати, ні бути уявленими. Але, крім субстанцій та модусів, не існує нічого. Отже, без Бога нічого не може ні існувати, ні бути уявленим» [4, 18].

Спіноза міркує так: якби субстанцій було кілька, то однаковими чи різними були їх атрибути? Якби вони були однаковими, то власники цих атрибутів, тобто субстанції, повинні всі один з одним збігтися, якби ж вони були різними, то тоді вийшло б так, що у однієї субстанції не вистачає тих атрибутів, які є в іншій. А це суперечило б фактом всемогутності і нескінченності субстанції. Відтак Б.Спіноза доводить, що Субстанція неподільна, і вічна.

«Будь-яка субстанція нескінченна. Субстанція, що має певний атрибут, існує тільки в однині. Але кінцевою вона бути не може, бо в такому разі вона мала б обмежуватися іншою субстанцією» [4, 8].

Спіноза наділяє субстанцію атрибутами. Субстанція, на його думку, має безліч атрибутів, інакше вона не була б ні єдиною, ні досконалою. Нескінченна, досконала субстанція повинна володіти нескінченною кількістю необмежених в собі, тобто неподільних і максимально повних якостей. Але з усього розмаїття атрибутів людина може досягнути тільки два – мислення і протяжність. Це відбувається тому, що здібності людини не бескінечні, через що

вона не може пізнати нескінченного.

Спіноза розумів атрибут як – невід’ємну властивість субстанції, як те, що виражає її сутність та певні властивості. Субстанція має безліч атрибутів. *Наступний крок в складнощах – їх треба хоча б частково перерахувати: нам можуть бути відомі тільки два атрибути, протяжність і мислення. У Декарта – дві субстанції, з атрибутами протяжності і мислення. У Спінози вони належать до однієї субстанції. Це підтверджує пантеїстичну позицію – і Бог, і природа (мисляча і протяжна субстанція). Ми можемо знати тільки це. Спіноза вказує на атрибути субстанції, які дано нам в емпіричному пізнанні – *cogito ergo sum*, природа теж дана почуттям. Гносеологічні і онтологічні труднощі переплітаються. Атрибути, як і субстанції розуміються, як те, для уявлення чого ми не потребуємо нічого, крім них самих. «Для Спінози і мислення і протяжність були атрибутами Бога. У Бога є також безмежна кількість і інших атрибутів, бо в будь-якому розумінні він повинен бути нескінченний, але ці інші атрибути нам не відомі» [1, 380].*

Натомість модус – це те, для уявлення чого ми потребуємо чогось іншого (атрибуту або субстанції). Це – основна відмінність між модусами і атрибутами і субстанцією. Модуси – певні стани субстанції. Атрибути – не стани субстанції. Модуси можуть бути, можуть і не бути, але атрибут не може не бути, він завжди присутній в субстанції.

Існують модуси нескінченні й кінцеві. Нескінченні – рух і спокій. До речі, тут є суперечність: рух не атрибут, та звідки він з’явився? Модуси руху є атрибутом протяжності. Щоб уявити рух, треба взяти атрибут протяжності. Протяжність саму по собі можемо уявити, рух – всього лише модус, але нескінченний, один зі станів всіх речей універсуму. Випадковим він не може бути, для його існування потрібна зовнішня причина.

Взаємовідношення субстанції і модусів Спіноза осмислює так. На його думку, не можна звести єдність нескінченної природи, яка виражається поняттям субстанції, до суми складових кінцевих речей, модусів. Природа в цілому являє собою щось якісно своєрідне порівняно із сукупністю одиничних речей. Однак цю ідею Спіноза лише намітив, але не розвинув свідомо і систематично в учення про єдність нескінченного і кінцевого.

Більш того, у вченні Спінози про буття має місце безперечний

розрив між нескінченною сутністю – субстанцією і світом кінцевих речей, модусів, який визначає і найбільшу складність цього вчення. Складність ця полягає в поясненні, як нерухома і незмінна субстанція є першопричиною модусів.

Оскільки людина, згідно з філософською системою Спінози, становить лише один із модусів, субстанція, будучи відірваною від модусів є, відтак відірваною і від людини. Зв'язок між субстанцією як першопричиною із світом рухомих модусів, Спіноза намагався встановити за допомогою нескінченного модусу руху. Взаємодія всіх речей можлива тому, що їм властивий рух. Завдяки руху модуси відрізняються один від одного. Субстанція являє собою незмінну сутність. При цьому її частини можуть змінюватись, але сама сутність лишається незмінною. Тож як сутність найвищого порядку, субстанція нерухома і незмінна. Зв'язку її з нескінченим модусом руху, по суті, немає, і походження модусів з субстанції недостатньо з'ясовано.

Ці труднощі, нерозв'язні на ґрунті тієї методології, якою Спіноза користувався, і призводять до того, що в поясненні походження одиничних речей, світу модусів філософ особливо часто застосовує схоластичну термінологію. При цьому Спіноза іменує субстанцію «породженою природою» (*Natura naturans*), світ модусів – «породженої природою» (*Natura Naturata*). Ці терміни трапляються у деяких середньовічних філософів, зокрема у Фоми Аквінського. Спіноза вдається до термінології, пов'язаної у середньовічних схоластиків з теологічними уявленнями про Бога як особистість. Його звернення до схоластичних категорій Бога як досконалої причини і субстанції, яка породжує природу, цілком відповідало умовам XVII століття.

Спіноза пристрасно прагнув пояснити та розв'язати найскладніші питання про походження і розвиток природи і людини, але лишався на позиціях метафізики, метафізичної методології. Однак, між застосуванням поняття Бога, яке уособлює причину в філософії Спінози, і тією роллю, яку це поняття відігравало в схоластично-теологічних концепціях, існує принципова відмінність.

В останніх це поняття, як і інші аналогічні йому поняття, було підпорядковано вченню про Бога як про особистість, яка творить природу, що підноситься над нею і керує нею. У філософії Спінози поняття Бога засвідчує неможливість природним шляхом пояснити

походження світу. Спіноза прагне пояснити світ тільки природними причинами, тільки з нього самого.

Отже, за відомою спільністю термінології схоластиків і Спінози криється зовсім різне. Терміни, які розвивалися протягом століть схоластичною філософією, великий мислитель, як, втім, і багато інших представників передової філософської думки XVII ст., вкладає принципово відмінний зміст.

Одним із характерних прикладів цього є схоластичні терміни «породжує» і «породженої природи». Під першим із них Спіноза розуміє субстанцію як світову єдність, світову цілісність, абсолютну повноту, під другим – сукупність модусів, тобто ту саму природу, але взяту в аспекті множинності і окремих складових її предметів.

Спіноза виводить із субстанції існування модусів не тільки як речей протяжних, але як мислячих. З цією метою він приписує субстанції-природі поряд з протяжністю іншу невід’ємну властивість – атрибут мислення. Атрибут мислення, за філософською системою Спінози, покликаний пояснити, насамперед, факт наявності у людини розуму, тобто здібності до раціонального, логічного мислення. Широке застосування поняття «мислення» приводить філософа до твердження, згідно з яким всі предмети природи є одушевленими.

Але основний зміст вчення про два «атрибути» Бога і їх єдність все ж інший, значно глибший. Його можна визначити насамперед як гносеологічний монізм, що спирається на інтуїтивну теорію знання.

Спіноза пояснює свою думку прикладом: коло як просторова реальність і наша «ідея» цього кола є одне й те саме, лише розглядається з двох боків. Це є ідеалізм, переконання, що буття не є чужою духові реальністю. Зводячи Бога до природи, Спіноза тлумачить приписувану йому моральну категорію досконалості як фізичну категорію реальності, реального існування природи. Реальність і досконалість – одне й те саме, неодноразово зауважує Спіноза. Разом з тим нескінченну кількість атрибутів, приписувана Богу, переноситься Спінозою і на субстанцію. «Бо кожен атрибут представляється через себе, без іншого атрибуту. Стани кожного атрибуту містять у собі уявлення свого атрибуту, а не іншого і, отже, вони мають причиною» Бога [4, 59].

Отже, викладемо свої висновки:

1. Модусами Б.Спіноза називає безліч різноманітних окремих речей і процесів. Модуси є похідними від атрибутів, але не тотожні

кожній окремій речі. Спіноза визначав їх як стани, залежні від світового субстанційного цілого.

2. Нескінченні модуси є допоміжною ланкою між атрибутами і модусами і покликані усунути розрив між субстанцією і окремими речами, щодо яких ми знаємо тільки те, що вони є похідними від субстанції як її продукти. До них Б.Спіноза відносив нескінченність, вічність і незмінність. Оскільки рух властивий не тому чи іншому модусу, а всім їм без винятку і кількість модусів нескінченна, Спіноза вважає можливим говорити про рух як про модус особливого роду, як про модус нескінченності, опосередкований перехід від субстанції як першопричини до світу рухомих модусів як кінцевих речей. Але рух, з цього погляду, не виступає у Спінози атрибутом, невід'ємною властивістю субстанції. Кінцеві модуси, на відміну від нескінченних, випадкові в тому сенсі, що залежать від субстанції.

3. Нескінченні модуси пов'язують субстанцію з окремими речами або безпосередньо, або через модифікації і комбінації атрибутів, або за допомогою комбінування властивостей модусів. Скажімо, окремий модус є для атрибута протяжності та чи інша конкретна протяжність – фігура, геометричне тіло, а для атрибута мислення – та чи інша окрема думка, ідея.

4. Проте всі модуси, без винятку, необхідно покладаються до свого буття і визначаються субстанцією.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Рассел Б.* История западной философии и ее связи с политическими и социальными условиями от Античности до наших дней. – М.: «Академический проект», 2006. – 1008 с.
2. *Робинсон Л.* Метафизика Спинозы. – СПб.: «Шиповник», 1913. – 421 с.
3. *Соколов В.* Спиноза. – М.: «Мысль», 1977. – 225 с.
4. *Спиноза Б.* Этика. – М.: «Аст», 2001. – 336 с.

Петров Є.П. Історіографічне розуміння терміну «модус» у філософії Б.Спінози.

Стаття присвячена дослідженню філософії відомого нідерландського мислителя Б.Спінози, зокрема його вченню про модуси та теорію їх походження. Цікавим є те, що Спіноза вперше у філософії Нового часу

впровадив у філософський обіг термін «модус» та надав йому певного значення. Важливий внесок Б.Спінози у філософію полягає в новому розумінні стародавньої субстанційної концепції, у впровадженні нових термінів. У статті досліджується концепт модусів стосовно інших парадигмальних рис вчення філософа – субстанції та атрибутів.

Ключові слова: модус, субстанція, сутність, атрибут, річ.

Петров Е.П. Историкографическое понимание термина «модус» в философии Б.Спинозы.

Статья посвящена исследованию философии известного нидерландского мыслителя Б.Спинозы, в частности, его учению про модусы и теорию их происхождения. Интересным является то, что Спиноза впервые в философии Нового времени использовал термин «модус» и придал ему определенное значение. Важный вклад Б.Спинозы в философию состоит в новом понимании древней субстанциональной концепции, в использовании новых терминов. В статье исследуется концепт модусов в отношении к другим парадигмальным аспектам учения философа – субстанции и атрибутов.

Ключевые слова: модус, субстанция, сущность, атрибут, вещь.

Petrov E.P. Historiographical understanding term of the «modus» by B. Spinoza`s philosophy.

The article is devoted to the research of the philosophy of the famous Dutch philosopher Baruch Spinoza. In particular, to his Concept of modes and theory of their origin. Significant is, that he was the first in the early modern period to introduce the term of «modus» and defined it. An important contribution to the philosophy of Spinoza manifested in the fact that he discover new understanding ancient substance conception. And also, B.Spinosa using new terms. For understanding the Spinoza`s philosophy study must be integrity. The article explores the concept of modes in relation to other paradigm aspects of the Spinoza`s philosophy – the substance and attributes. The aim of this article is to study the Concept of Substance-attribute-modus by Spinoza.

Key words: modus, substance, entity, attribute, object.